

Dániel könyve az Újszövetségben

Kocsis Imre

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar – Budapest

Dániel könyvének a korai kereszténységben való ismertségét és jelentőségét jól mutatja az a tény, hogy körülbelül 110 verséhez található kapcsolódási pont az Újszövetségben. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek többsége utalásokból és nyelvi hasonlóságokból áll. Kifejezett idézet ritka. Ám ebből nem szabad elhamarkodott következtetéseket levonni, hiszen Jeremiás és Ezékiel könyve újszövetségi használatával kapcsolatban hasonló állapíthatunk meg: idézetek csak ritkán fordulnak elő, annál gyakoribbak a reminiscenciák és nyelvi párhuzamok.

Dániel könyvéből csupán két vers az, amit az újszövetségi szerzők szó szerint átvesznek. A szinoptikus evangéliumokban található eschatologikus beszédben (Mk 13:26–27 párh), valamint a főtanács előtti kihallgatás jelenetében (15:62 párh) Jézus az Emberfia jövőbeli eljöveteléről szól a Dán 7:13 mondatát idézve.¹ Emellett a Mt 13:42-ben és a 13:50-ben a végítélet leírása („tüzes kemencébe vetik őket”) a Dán 3:6b szövegét tükrözi. Mindazonáltal arról sem feledkezhetünk meg, hogy esetenként szabad idézeteknek (parafrázisoknak) és sajátos szóhasználat kölcsönzésének lehetünk a tanúi. Ez utóbbira jó példa a τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως (a „pusztulás utálatossága”, illetve „pusztító utálatosság”) kifejezés (Mk 13:14 párh.), amely egyértelműen Dániel könyvével (9:27; 11:31; 12:11) áll összefüggésben.² Szabad idézetnek pedig az alábbi mondatok tekinthetők: Mk 13:19 (Mt 24:21): „Mert olyan szorongatott napok jönnek, amelyenek még nem voltak ezen az Isten alkotta világon kezdet óta” (vö. Dán 12:1: „mert olyan szorongattatás ideje következik, amelyen még nem volt soha, amióta nemzetek vannak”). – Mt 13:43: „Akkor az igazak ragyogni fognak, mint a nap Atyjuk országában” (vö. Dán 13:3: „Akkor az érteni tudók ragyogni fognak, mint a fénylő égbolt, s akik igazságra tanítottak sokakat, tündökölnék örökkön-örökké, miként a csillagok”).

Ami a Dániel könyvére történő utalásokat illeti, ezek főképp az evangéliumokban és a Jelenések könyvében fedezhetők fel. Első helyen nyilván az Emberfia kifejezés említhető, de érdekes módon a Lukács-evangélium gyermekségtörténetének egyes mozzanatai (például az angyal által történő kinyilatkoztatás, a templomra való irányultság) is Dániel könyvének hatását tükrözik. Az pedig, hogy a Jelenések könyvének szerzője nagyban támaszkodott Dánielre, már a műfaji rokonság miatt is magától értetődőnek mondható. Értekezésünkben figyelmünket az imént említett három szempontra irányítjuk.

¹ Erről később külön fogok szólni.

² A „pusztító utálatosság” Dániel könyvében — éppúgy, mint az 1Makk 1:54-ben — azt a bálványáldozati oltárt jelenti, amelyet IV. Antiochos Epiphanész állíttatott fel Zeus tiszteletére a jeruzsálemi templomban. Hogy az evangéliumi szövegben mire is vonatkozik a kifejezés, arról a bibliakutatók eltérő nézeteket vallanak: a templom megszenteltelenítése rómaiak által, a templom lerombolása Titus hadjárata során, vagy az Antikrisztus eljövetele. A nézetek rövid áttekintését nyújtja GNILKA 2000: 701; DSCHULNIGG 2007: 342–343.

Az Emberfia megnevezés

Dániel könyvének egyik legismertebb szakasza a 7. fejezetben olvasható látomás. Ebben rövid bevezető (7:1) után először négy vadállat nyer bemutatást (7:2–8), majd a vadállatokról szóló ítélet következik (7:9–12), amelyet az Ősöreg és a vele megjelenő bíróság hajt végre. Ezt követően jelenik meg az „Emberfiához hasonló”, amellyel kapcsolatban ez olvasható:

„Láttam az éjjeli látomásban, hogy íme, az ég felhőin valaki közeledik. Olyan volt, mint az Emberfia. Amikor az Ősöreghez ért, színe elé vezették. Hatalmat, méltóságot és királyságot adott neki. Minden népnek, nemzetnek és nyelvnek neki kellett szolgálnia. Hatalma örök hatalom volt, amely nem enyészik el soha, és királysága nem megy veszendőbe”

(Dán 7:13–14).

Később a látomáshoz fűzött magyarázat (7:18; 22; 25; 27) az Emberfiát, illetve az Emberfiához hasonlót egyértelműen a Fölséges szentjeivel, vagyis az üldözést szenvedett, de hűségeseinek bizonyult Izraellel azonosítja. Az Emberfia tehát kollektívumot jelölő megnevezés.³

Az Újszövetségben a kifejezés (görögül: ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) — három kivételtől (Ap-Csel 7:56; Jel 1:13; 14:14) eltekintve — az evangéliumokban olvasható. Az mindegyik alkalmazásban közös, hogy az Emberfia Jézus Krisztusra vonatkozik, vagyis individuumot jelöl. Felmerül a kérdés: vajon az újszövetségi alkalmazás a dánieli Emberfia-alak radikális újraértelmezése-e csupán, vagy esetleg más iratok, illetve hagyományok hatásával is számolhatunk.⁴ Főképp az etióp nyelven ránk maradt Henok könyvére szoktak utalni, amelyben az Emberfia individuumként áll előttünk, aki eredetét tekintve transzcendens, nem a mi világunkhoz tartozik, hanem az ősidőktől fogva Istennél létezik. A végső napon a mennyből, az ég felhőin fog megjeleni, hogy ítéletet tartson, illetve az igazakat összegyűjtse és boldogságra vezesse. Persze nem szabad elhallgatni, hogy az Emberfia-alak az ún. képes beszédek (1Hen 37–71) részben található, amelynek eredete vitatott. Vannak, akik keresztény alkotásnak tekintik, és a Kr. u. 2. századra datálják. Bár a kutatók többsége zsidó iratnak tartja, a keletkezési időt illetően eltér a véleményük (Kr. e. 1. század vagy Kr. u. 1. század).⁵

Arra a nagyon vitatott kérdésre, hogy maga Jézus milyen értelemben használta az Emberfia kifejezést, nem szükséges itt részletesen kitérni. Csak annyit jegyzek meg, hogy sok kutató szerint Jézus az Emberfián egy önmagától különböző mennyei alakot értett. Persze szép számmal vannak olyan exegéták is, akik úgy vélik: Jézus saját magára vonatkoztatta az Emberfia kifejezést, vagy általános értelemben vagy pedig fenségcímként.⁶ Az nem kérdéses, hogy az evangéliumokban az Emberfia Jézus Krisztust jelölő fenségcím.

A szinoptikus evangéliumokban három alkalmazás figyelhető meg. A mondások egyik csoportja a fentebb említett apokaliptikus könyvek (Dán; 1Hen) szemléletét tükrözi, vagyis Jézust mint eljövendő Emberfiát hirdeti meg (vö. Mk 8:38 párh.; 13:26–27 párh.; 15:62 párh.;

³ A bibliakutatók ma úgy látják, hogy a Dán 7 folyamatos növekedés révén nyerte el végső kánoni formáját. Ebből kifolyólag azzal is számolni lehet, hogy a szöveg korábbi stádiumában az „Emberfia” még nem a hűségese izraelitákra vonatkozott, hanem mennyei lényeket jelölt. Erről bővebben lásd RÓZSA 2005: 298–301.

⁴ Az Ószövetségben ugyan gyakran megjelenik az ember fia (*ben adam*) kifejezés, de nem szakkifejezésként. Jelentése: „ember” (esetleg „emberek”). Lásd RÓZSA 2005: 294.

⁵ Lásd RÓZSA 2005: 319–320.

⁶ A kérdés bővebb kifejtéséhez lásd HAHN 1995: 454–461; VERMES 1995: 206–242; RÓZSA 2005: 342–347.

Mt 10:23; 13:41; 16:28; 19:28; 24:27; 30; 37; 39; 44; 25:31; Lk 12:8–9; 17:22; 24:26; 30; 18:8; 21:36). Egy másik mondás-csoportban az Emberfia cím Jézus földi működéséhez kapcsolódik. Néhány mondásban a hatalom gondolata a hangsúlyos. Az Emberfia-Jézus hatalma tehát nemcsak a parúziakor fog kinyilvánulni, hanem már a földi működés során megmutatkozik, és pedig a bűnök bocsánatának közvetítésében (Mk 2:10 párh.) és a szombattal kapcsolatos gyakorlat radikális újraértelmezésében (Mk 2:28 párh.). Ugyanakkor olyan kijelentések is fellelhetők, amelyekben az Emberfia hazátlanságán, illetve megvetettségén van a hangsúly (Mt 8:20 párh.; 11:19 párh.). Az Emberfia-mondások harmadik csoportjában a szenvedésre és a halálra irányul a figyelem. Ebbe a csoportba tartoznak a szenvedés-jövendölések (Mk 8:31 párh.; 9:31 párh.; 10:33 párh.) és egyéb, Jézus halálára vonatkozó kijelentések (Mk 10:45 párh.; 14:21 párh.).⁷ Dániel könyvével csak a dicsőségesen eljövendő, illetve a földön hatalmat gyakorló Emberfiára vonatkozó szövegek hozhatók közvetlenül összefüggésbe.

Érdekes, hogy az Emberfia fenségcím János evangéliumában is megjelenik, és pedig úgy, hogy a Dán 7:13–14 fő elemei — eljövétel, hatalom, dicsőség — mind megtalálhatók, de új megközelítésben. Jézus mint az Emberfia a mennyből jött, és oda fog visszatérni (3:13; 6:62). Ő éppen Emberfiaként kapott felhatalmazást arra, hogy ítéletet tartson (5:27; 9:35–37). Mivel a János-evangélium szemléletében a kereszthalál és a feltámadás együtt alkotja Jézus felmagasztalását és megdicsőülését, érthető, hogy az Emberfia dicsősége is ezekhez a mozzanatokhoz kapcsolódik. „Eljött az óra, hogy az Emberfia megdicsőüljön” — mondja Jézus éppen a szenvedése előtt (12:23; vö. még 13:31).⁸

Most néhány olyan mondásra összpontosítok, amelyek szorosabb kapcsolatban állnak a Dán 7-tel. Az első mondás két változatban, egy rövidebb és egy hosszabb változatban is ránk maradt, de Dániel könyvének hatása a Mk 8:38-ban olvasható, rövidebb formában érezhető igazán:

„Aki ez előtt a házasságtörő, bűnös nemzedék előtt szégyell engem és tanításomat, azt az Emberfia is szégyellni fogja, amikor majd eljön Atyja dicsőségében a szent angyalokkal.”

A mondás háttérében nyilván az a meggyőződés áll, hogy az Emberfia-Jézus a parúziakor bírói szerepet fog betölteni.⁹ Míg a Dán 7-ben az Ősöreget, vagyis Istent veszik körül a mennyei seregek, addig az idézett mondásban az isteni tekintéllyel érkező Emberfia kíséroiént van szó az angyalokról.¹⁰

A második mondás a Mk 13:26–27-ben található, amely az eschatologikus beszédhez tartozik. Szorosan kapcsolódik az előző versekhez, ezért ezekkel együtt érdemes idézni:

„Azokban a napokban, amikor a gyötrelmek véget érnek, a Nap elsötétedik, a Hold nem ad világosságot, a csillagok lehullanak az égről, és a mindenséget összetartó erők megrendülnek.

⁷ Az Emberfia cím szinoptikus evangéliumokban való használatáról részletesebb ismertetést nyújt HAHN 2005: 32–53; KOC SIS 2013: 21–22, 30–31, 38–39.

⁸ Az Emberfia címnek a János-evangélium krisztológiájában betöltött szerepéről bővebben lásd KOC SIS 2013: 81–82.

⁹ Ez a meggyőződés a Mt 25:31 mondatában is jól kifejezésre jut.

¹⁰ A mondásnak van egy hosszabb változata is, amely két párhuzamos mondatból áll (Lk 12:8–9), Ebben a változatban a pozitív lehetőség, vagyis a „megvallás” is említést nyer, de nincs szó az Emberfia eljövételéről: „Mondom nektek, hogy aki megvall engem az emberek előtt, azt majd az Emberfia is magáénak vallja az Isten angyalai előtt. Aki azonban megtagad az emberek előtt, az megtagadatik Isten angyalai előtt.” Kimutatható, hogy ez utóbbi változat a Quelleből, vagyis a Beszédgyűjteményből való.

Akkor majd meglátjátok az Emberfiát, amint eljön a felhőkön, hatalommal és dicsőséggel. Szétküldi angyalait, és összegyűjti választottait az ég négy tája felől, a föld szélétől az ég határáig.”

A kozmikus katasztrófa (az eget összetartó erők megrendülése) leírásának háttérében az Iz 13:10 és 34:4 szövegei állnak, amelyek JHWH napját mint az ítélet napját szemléltetik. Az Emberfia eljövetele tehát ítélettel jár együtt, amely nyilván a gonoszokra vonatkozik, de szövegünkben a hangsúly alapvetően a pozitív célzaton van: ez pedig nem más, mint a választottak összegyűjtése és üdvösségre vezetése.¹¹

A harmadik mondat a Mk 14:62, amely a főtanács előtti kihallgatásról szóló elbeszéléshöz tartozik. A kihallgatást vezető a főpap Jézus messiásvoltára kérdez rá: „*Te vagy-e a Messiás, az Áldott Fia?*” (14:61). A főpap ajkán a két kijelentés feltehetőleg ugyanabban az értelemben szerepel. „Az Áldott Fia” nem más, mint a Messiás tiszteletteljes megnevezése. Jézus a kérdésre egyértelmű igennel válaszol. Ám kiegészítést is tesz, amellyel túllép a Messiással kapcsolatos megszokott felfogáson, a nemzeti-politikai Messiás eszméjén: „*És látni fogjátok, hogy az Emberfia ott ül a Hatalom jobbján, és eljön az ég felhőin*” (14:62). Jézus úgy mutatkozik be, mint aki teljhatalommal bíró uralkodóként fog megjelenni, hogy ítéletet tartson az emberek felett, azok felett is, akik most halálra ítélik őt. A kijelentés a Dán 7:13–14 mellett a Zsolt 110:1-re is utalást tartalmaz. Ez utóbbi versben az Isten jobbján helyet foglaló messiáskirályról van szó.

Végül szabadjon röviden egy negyedik mondatra is utalni, amely Máté evangéliumában olvasható, s amely egy apostoloknak szóló ígéretet tartalmaz:

„Bizony mondom nektek, ti, akik követtetek engem, a megújulásakor, amikor az Emberfia dicsőséges trónjára ül, ti is ott ültök majd vele tizenkét trónon, és ítélni fogtok Izrael tizenkét törzse fölött.”

(Mt 19:28)

A tanítványokkal kapcsolatban említett trónok a Dán 7:9-re emlékeztetnek. Ott arról van szó, hogy az ítélő Isten trónja mellett egyéb trónokat is felállítanak, de nyíltan nincs kimondva, hogy kiknek. Az evangéliumi mondatban a fő trónon az Emberfia foglal helyet, az egyéb trónokat viszont az apostolok kapják. A mondat azért figyelemre méltó, mert mutatja: az Emberfia kifejezés kollektív jellege az Újszövetségben sem tűnt el teljesen.

Dániel könyvéből kölcsönzött elemek a Lukács-evangélium gyermekégtörténetében

Nyilvánvaló, hogy Lukács gyermekégtörténete kapcsolatban áll Dániel könyvével, főképp a 7–9. fejezetekkel. Ezt jelzi már a Gábriél (Gábor) személynév is, hiszen az Lukács szövegén kívül csak a Dán 8:16-ban és 9:21-ben szerepel a Bibliában.

Egyéb figyelemre méltó összefüggések:¹²

¹¹ A választottak összegyűjtésére vonatkozó mondat szintén Ószövetségből kölcsönzött elemeket tartalmaz: összegyűjtés (Dt 30:4); a négy égtáj (Zak 2:10).

¹² A felsorolásban René Laurentin meglátásaira támaszkodom, lásd LAURENTIN 1957: 53–65. A lukácsi gyermekégtörténet és Dániel könyve kapcsolatáról nyilván egyéb tudományos művekben is szó esik: például BROWN 1977: 270–271; FITZMYER 1981: 315–316; RUSAM 2003: 54.

Lk 1:10–11	Dán 9:20–21	az esti áldozat ideje.
Lk 1:12	Dán 10:7	félelem
Lk 1:13	Dán 10:12	„Ne félj!”
Lk 1:13	Dán 9:23 és 10:12	meghallgatott imádság
Lk 1:20;22	Dán 10:15	a látnok „néma” marad
Lk 1:22	Dán 9–10	ὀπτασία (igen ritka az Újszövetségben) ¹³
Lk 1:29–30	Dán 10:12	„Ne félj!”
Lk 1:29	Dán 8:15	kereste a korábbiak értelmét
Lk 2:50	Dán 8:27	nem érti a korábbiakat
Lk 2:51	Dán 7:28	jól szívébe véste a dolgot

Dániel könyvének hatása nemcsak szavak és motívumok által mutatkozik meg, hanem a kronológiában is. Lukács gyermekségtörténetében többször visszatér ez a formula: ὧς εἰπλησθησαν αἱ ἡμέραι (1:23; 2:5;21;22). Az itt említett „beteljesedés” szoros összefüggésben áll a 70 évhétről szóló dánieli jóvendöléssel (Dán 9:24–27). A konkrét időadatokat illetően az alábbiak érdemelnek nagy figyelmet:

- 1:26: a hatodik hónapban, mármint a Zakariásnak adott ígéretet követő hatodik hónapban, ami egyben Erzsébet áldott állapotára is vonatkozik.
- 2:6: „Beteljesedtek szülésének napjai”. Vagyis eltelt kilenc hónap.
- 2:22: 40 nap a szülés után.

Most összesítsük az adatokat:

6×30 = 180	A templomi jelenéstől a Máriának adott ígéretig terjedő idő.
9×30 = 270	A Máriának adott ígérettől a Jézus születéséig terjedő idő.
40	A születéstől a templomba való bemutatásig terjedő idő.
490 = 70×7	

A Dán 9:21–24-ben és a Lk 1–2-ben ugyanaz a kiindulópont: Gábriél megjelenik a kiválasztottnak, éspedig az esti áldozat idején, imádságos környezetben. S voltaképp a végcél is ugyanaz: a jeruzsálemi templom. A 70 évhétről szóló jóvendölés súlypontja a templom újbóli felszentelése („Hetven hete van népednek és szent városodnak. Akkor véget ér a gonoszság, lepecsételik a bünt... és fölkenik a Szentek Szentjét” Dán 9:24).¹⁴ Lukács gyermekségtörténetében pedig a betlehemi születésről szóló elbeszélés (2:1–20) után — leszámítva a rövid utalásokat Názáretre (2:39–40; 51–52) — a jeruzsálemi templomra, illetve Jézusnak a templomban való tartózkodására irányul a figyelem (a gyermek Jézus bemutatása az Úrnak: 2:22–38; a tizenkét éves Jézus a templomban: 2:41–50).

Lukács szövegét tekintve a 70 hét akkor kezdődik, amikor Gábor angyal megjelenik a templomban Zakariás előtt, s akkor fejeződik be, amikor a gyermek Jézust bemutatják a templomban. Így válik nyilvánvalóvá, hogy a templom igazi Ura és megszentelője maga Jézus. Lukács szövegének hátterében persze nemcsak Dániel könyve áll, hanem Malakiás könyve is, főképp a Mal 3. Zakariás pap fia, vagyis Keresztelő János azt a feladatot látja el, amelyről a Mal

¹³ Fontos megjegyezni, hogy az ὀπτασία a Theodotion-féle változatban található.

¹⁴ A hetven évhétről szóló jóvendölés eredeti értelmét illetően a Dániel könyvéhez írt kommentárokon kívül lásd KOCH 1980: 149–154; XERAVITS 2009: 29–41.

3:1a-ban olvasunk: „Nézzétek elküldöm hírnökömet, hogy elkészítse előttem az utat” (vö. Lk 1:76: „az Úr előtt jársz majd, hogy előkészítsd útját”).¹⁵ A gyermek Jézusnak a templomba való érkezésével pedig a Mal 3:1b teljeseedik be: „Hamarosan belép templomába az Úr, akit kerestek”.

Dániel könyvének hatása a Jelenések könyvére

Úgy gondolom: magától értetődőnek tarthatjuk, hogy a Jelenések könyvének szerzője ösztönző iratként használta a Dániel könyvét. Hiszen a két könyv ugyanabba a műfajcsoportba, az apokaliptikus iratok csoportjába tartozik. Dániel hatása a Jelenések könyve mindegyik részében kimutatható, persze sokszor csak apró mozzanatokban: például Micháél angyal küzdelme (Dán 10:13;20 – Jel 12:7); a lepecsételt könyv említése (Dán 12:4 – Jel 5:1); a mennyei bíróság motívuma (Dán 7:9 – Jel 20:4); az „Urak Ura” megnevezés (Dán 10:17 – Jel 19:16) stb. Most két olyan összefüggő szöveget szeretnék bemutatni, amelyekben Dániel könyve közvetlen irodalmi forrásnak tekinthető.

a) Bevezető látomás (1:9–20)

Az irat előszavát (1:1–3) és a bevezető köszöntést (1:4–8) követően található az első nagy apokaliptikus látomás (1:9–20), amelyben a feltámadt Krisztus azzal bízta meg a látnokot (Jánost), hogy leveleket írjon a kisázsiai hét egyháznak:

⁹Én, János, a királyságban és a türelmes várásban testvéretek Jézusban, és az üldöztetésben társatok, a Patmosz nevű szigeten voltam, az Isten szava miatt, és Jézus tanúságtétele miatt. ¹⁰Az Úr napján elragadtatásba estem. Hátam mögül, mint valami harsona, ¹¹ megszólalt egy hang: „Amit láatsz, írd le egy könyvbe, és küldd el a hét egyháznak: Efezusba, Szmirnába, Pergamonba, Tiatírba, Szárdeszbe, Filadelfiába és Laodiceába.” ¹²Erre megfordultam, hogy megnézzem, mely hang szól hozzám. Amint odafordultam, hét arany gyertyatartót láttam, ¹³a gyertyatartók közt pedig **az Emberfiához hasonlót. Bokáig érő ruhát viselt, aranyöv övezte mellét.** ¹⁴**Feje és haja fehér volt, mint a hófehér gyapjú, s mint a hó, szeme, mint a lobogó tűz,** ¹⁵**lába, mint a kohóban izzó sárgaréz, hangja, mint a nagy vizek zúgása.** ¹⁶Jobbjában hét csillagot tartott, szájából kétélű hegyes kard tört elő, arca pedig olyan volt, mint a teljes erejében ragyogó nap.

¹⁷Amikor megpillantottam, **mint egy halott, a lába elé rogytam, de megérintett jobbával,** és megszólított: „Ne félj! Én vagyok az első és az utolsó ¹⁸és az élő. Meghaltam, s íme, mégis élek, örökké. Nálam vannak a halálnak és az alvilágnak a kulcsai. ¹⁹Írd le hát, amit láttál, a jelent és ami ezután történik. ²⁰A hét csillagnak, amit a jobbomban láttál, és a hét arany gyertyatartónak ez a titka: a hét csillag a hét egyház angyala, a hét gyertyatartó meg a hét egyház.”

A leírás teli van ószövetségi motívumokkal. Bennünket persze itt a Dániel könyvéből kölcsönzött elemek érdemelnek:

— *Emberfiához hasonló*: egyértelmű utalás a Dán 7:13-re. Egyébként a Jelenések könyvében nem ez az első hivatkozás erre az ószövetségi helyre. Korábban, a bevezető köszöntésben ez a mondat is olvasható: „Íme jön a felhőkön, és látni fogja őt minden szem, még azoké is, akik átszúrták” (1:7).

¹⁵ Azt is érdemes megjegyezni, hogy a Keresztelő János születésének meghirdetéséről szóló elbeszélésben a Mal 3:23–24 hatása is érezhető: „Nézzétek, elküldöm nektek Illés prófétát, mielőtt elérkeznék az én nagy és félelmetes napom. Ő majd újra fiaik felé fordítja az apák szívét, és apáik felé a fiaik szívét” (Mal 3:23–24) — „Illés szellemével és erejével előtte fog járni az Úrnak, hogy az apák szívét fiaik felé fordítsa” (Lk 1:17).

— *Feje és haja fehér volt, mint a hófehér gyapjú, s mint a hó:* utalás a Dán 7:9, ahol az Ősöreg (Isten) nyer bemutatást. A Jelenések könyve szerzője tehát Krisztust az Ősöreg meghatározó vonásával mutatja be.

— *Szeme, mint a lobogó tűz:* a tűz motívuma a Dán 7-ben is megjelenik az Ősöreggel kapcsolatban, de nem a szemhez, hanem a trónhoz kötődően. Ellenben a Dán 10:6-ban egy angyal (valószínűleg Gá브리él) leírásában szintén a „szeme, mint a lobogó tűz kifejezés” szerepel.

— *Mellén aranyöv — lába, mint a kohóba izzó sárgaréz:* ezek is a Dán 10. fejezetéből kölcsönzött elemek (10:5, illetve 10:6). A Dán 10:6-ban olvasható „hangja, mint a tömeg zúgása” szintén összefüggésbe hozható a Jel 1:15-ben szereplő „hangja, mint a nagy vizek zúgása” kifejezéssel, bár ez esetben Ezékiel könyve gyakorolt nagyobb hatást (vö. Ez 1:24; 43:2).

— *Mint egy halott, a lába elé rogytam:* hasonlót olvashatunk a Dán 10:8–9-ben.

— *Megérintett jobbával:* a kézzel történő érintésnek is van párhuzama a Dán 10:10-ben.

A bevezető látomás érdekessége, hogy a Jelenések könyvének szerzője Dániel könyvének két látomását is szem előtt tartotta, s egyéb ószövetségi helyeket is alapul véve egészen eredeti szöveget alkotott, amelyben jól kifejezésre jut a megdicsőült Krisztus páratlan tekintélye és hatalma. Abból a tényből, hogy a Szerző a legtöbb motívumot a Dán 10-ből, vagyis egy an-gelofánia-jelenetből vette, még nem következik, hogy az Emberfiához hasonló angyallal lenne azonos.¹⁶ Az egyéb helyekből (Dán 7:9; Ez 43:2) kölcsönzött elemek által épp az nyer nyomatékot, hogy a bemutatott személy egészen egyedülálló módon kapcsolódik Isten világához.¹⁷

b) Látomás a tengeri vadállatról: 13:1–8

A Jelenések könyve 13. fejezetében két vadállat nyer bemutatást: az egyik a tengerből, a másik a földből jön elő. A második alak leírásában (13:11–17) nem fedezhető fel közvetlen kapcsolat Dániel könyvével, az első vadállat ábrázolását illetően viszont annál erőteljesebb a Dán 7 hatása.

¹Ekkor láttam, hogy **a tengerből egy vadállat** bukkan fel. **Tíz szarva** volt és **hét feje**, szarvain tíz korona, fején meg istenkáromló név.²A vadállat, amelyet láttam, hasonlított a **párduchoz**, lába mint a **medvéé**, szája pedig az **oroszlán** szája. A sárkány neki adta erejét és trónját, nagy hatalmával együtt. ³Az egyik feje mintha halálra lett volna sebezve, de halálos sebe meggyógyult. Az egész föld csodálta a vadállatot. ⁴Leborultak a sárkány előtt, hogy hatalmat adott a vadállatnak. Leborultak a vadállat előtt is, és így imádták: „Ki fogható a vadállathoz, ki tudja vele fölvenni a harcot?” ⁵**Gőgös, káromló szája volt**, és hatalmat kapott, hogy **negyvenkét hónapig** jártassa.⁶Káromlásra nyitotta száját az Isten ellen, káromolta a nevét, hajlékát és az ég lakóit. ⁷Hatalmat kapott, hogy **megettámadja a szenteket és győzelmet arasson**. Hatalma kiterjedt *minden törzsre, népre, nyelvre és nemzetre*. ⁸A föld lakói, akiknek a neve a világ kezdetétől nincs beírva a megölt Bárány életkönyvébe, mind leborulnak majd előtte.

— *Tenger:* az ősi mitikus szemlélet szerint a tenger a káosz összetevője. Bár a teremtő Isten világos határt szabott neki, mégis olyan erővel bír, amely a világ rendjét veszélyezteti (vö. Gen 1:2;6; 6:13; 7:11). Ebből kifolyólag érthető, hogy az apokaliptikában a tenger az istenellenes

¹⁶ Így gondolja például GIESEN 1997: 88.

¹⁷ Vö. SÖDING 2001: 95.

erők helyévé vált. A Dán 7:3-ban az istenellenes hatalmakat jelképező vadállatok szintén a tengerből jönnek elő. A Jelenések könyvében van azonban egy új fontos szempont. Az előző fejezet végén ugyanis ezt olvassuk: „*a sárkány odaállt a tengerpartra*” (12:18). Ezt követi közvetlenül a vadállat megjelenése. Vagyis a sátánnal azonosított sárkány az, aki a vadállatot a tengerből előhívja. A vadállat tehát a sátán szolgálatában áll.

— *Párduc — medve — oroszlán*. Itt is egyértelmű a kapcsolat a Dán 7-tel. Persze a különbség is szemmel látható. A Dán 7-ben négy vadállat jelenik meg egymás után: oroszlán (Babilóni Birodalom) — medve (médek) — párduc (perzsák) — egy konkrétan nem azonosított vadállat (görög-hellénista birodalom). Szövegünkben az állatnevek azt jelzik, hogy a tengerből feljövő vadállat a Dán 7-ben említett vadállatokat mind magában foglalja. Nyilván itt is világuralomra törekvő birodalomról van szó, mégpedig a Római Birodalomról.

— *Tíz szarv és hét fej*: a tíz szarv motívuma a Dán 7:7-ben is megtalálható a negyedik vadállattal kapcsolatban. Közvetetten a hét fej is összefüggésbe hozható a dánieli leírással. A harmadik vadállatról (párduc) azt olvassuk, hogy négy feje volt, a többinek pedig nyilván egy-egy. Ha ezt összegezzük, kijön a hetes szám. Ám biztosnak mondható, hogy a Jelenések könyve szerzője számára nem a Dán 7 volt a legdőntőbb támpont. A hét fej és tíz szarv ugyanis a sárkánnyal kapcsolatban is szerepel (12:3). Így különösen is kifejezésre jut a sárkány és a vadállat közötti szoros kapcsolat: a tengeri vadállat a sárkány-sátán földi képviselőjeként jelenik meg.

— *Gőgös, káromló szája volt*: Dániel könyve 7. fejezetében több helyen (Dán 7:8; 11; 20) is találunk hasonló megfogalmazást. IV. Antiochos Epiphanés szeleukida királyra, illetve annak Istennel szembeni káromló megnyilvánulásaira vonatkozik (vö. Dán 7:25, 1Makk 1:24). Ennélfogva a Jel 13:1–8-ban bemutatott vadállat a negyedik dánieli vadállat „leszármazottjának” tekinthető. Ez is szembehelyezkedik Istennel, sőt isteni igénnyel lép fel. Nem kétséges, hogy a császárkultuszra, illetve a császárkultuszt szorgalmazó uralkodókra történik itt utalás.

— *Negyvenkét hónap*: ezen időadatnak van egy érdekes megfelelője a Dán 7:25-ben, ahol a szentek kiszolgáltatott állapotára vonatkozólag ez szerepel: „*Mindnyáján a kezébe kerülnek egy időre, két időre és egy félidőre.*” Lehetséges, hogy ez az időszakasz, amely három és fél évnek felel meg, a jeruzsálemi templom megszenteltetésétől az újjászenteléséig terjedő időt jelöli.¹⁸ Mivel azonban a templom megszenteltetésétől állapotja voltaképp csak három évet és tíz napot tartott (Kr. e. 167. Kislev 15 – 164. Kislev 25), a „három és fél” szimbolikus értelmezését sem zárhatjuk ki.¹⁹ Ha a hetes szám a teljességet jelenti, akkor a három és fél a részlegesség és a behatároltság szimbolikus kifejezésének tekinthető. A Jelenések könyvében szereplő 42 hónap szintén három és fél évet tesz ki. Ez esetben persze csakis az átvitt értelem jöhet szóba. Az időadat azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a tengeri vadállat hatalma és működési lehetősége behatárolt.²⁰

¹⁸ Erről bővebb információt nyújt DELCOR 1971: 161; KOCH 1980: 145–148.

¹⁹ Lásd HARTMANN – DI LELLA 1978: 215; GOLDINGAY 1989: 181.

²⁰ A számadat a 11:2-ben is megtalálható még. Érdekes módon a Dán 7:25-ben szereplő formula is előfordul: „*egy idő, két idő és egy fél idő*” (12:14). Sőt egy harmadik variáció is felfedezhető: 1260 nap (11:3; 12:6). A három és fél évet eredményező számadatok akkor jelennek meg, amikor az istenellenes erők tevékenységéről, illetve az egyház szorongatott helyzetéről van szó. A három és fél nem más, mint minősítés a behatároltság értelmében: mind az egyház kiszolgáltatottságának, mind a gonosz erők tevékenységének Istentől meghatározott határa van. A téma bővebb kifejtéséhez lásd VANNI 1988: 52–55; GIESEN 1997: 246–248.

— *Megtámadja a szenteket és győzelmet arat:* a Dán 7:21-ben lényegében ugyanezt olvaszuk. Ott a IV. Antiochos Epiphanés által kezdeményezett üldözésre vonatkozik, a Jel 13:7-ben pedig a császárkultuszt és a bálványimádást elutasító keresztények elleni erőszakos fellépésre.

— *Minden törzs, nép, nyelv és nemzet:* Ennek a kifejezésnek a Dán 7:14-ben van párhuza-
ma. Ám Dániel szövegében az Emberfia az, akinek minden nép, nyelv és nemzet szolgál, míg a Jel 13:7-ben a tengeri vadállatnak van egyetemes hatalma. A vadállat tehát olyan pozíciót bitorol, amelyre a Dán 7:14 szerint — s persze az újszövetségi hagyomány szerint is — egyedül az Emberfia jogosult.

1. kép. Dániel látomása a négy vadállatról. Matthäus Merian rézmetszete (*Iconaes Biblicae*, 1630).

Meg kell jegyezni, hogy ennél a látomásnál se csupán Dániel könyve az egyetlen hivatkozási pont. Az 5. vers például az Ex 15:11-re és Zsolt 89:7-re emlékeztet. Emellett a leírásnak egészen egyedi vonásai is vannak. Főképp a 3. vers emelhető ki: „Az egyik feje mintha halálra lett volna sebezve, de halálos sebe meggyógyult.” A kutatók ezzel kapcsolatban a *Nero redivivus* legendára szoktak utalni, miszerint Néró valójában nem halt meg, hanem a pártusokhoz menekült, s és vissza fog térni, hogy bosszút álljon az ellene lázadókon.²¹ A szövegben említett halálra sebesített fej Néróval azonos, a meggyógyulása pedig egy későbbi császárra, valószínűleg Domitianusra való utalás.²² Ugyanakkor arra is érdemes felfigyelni, hogy a

²¹ A Néró-legendához bővebben lásd MÜLLER 1984: 297–300; PRIGENT 1985: 403–405; GIESEN 1997: 387–389.

²² Domitianust egyesek második Nérónak tekintették (vö. Juvenalis, *Satirae* 4,38; ifjabb Plinius, *Panegyricus* 53,3–4).

megfogalmazás (főképp az ἐσφαγμένην ige) a Jel 5:6-re emlékeztet, ahol a Szerző a megölt (ἐσφαγμένον) és életre kelt Barányt, vagyis Krisztust mutatja be. A 13. fejezetben megjelenő tengeri vadállat tehát ellen-Krisztusként (Antikrisztusként) jelenik meg. Ezt a következtetést a 7. vers is megerősíti, hiszen abban a vadállat egyetemes hatalmáról van szó, amely hatalom egyértelmű ellentétben azzal, amit az 5. fejezet végén a Barány-Krisztusról olvasunk: „*megváltottál Istennek minden törzsből, nyelvből, népből és nemzetből, s Istenünk országává és papjává tetted őket, és uralkodni fognak a földön*” (Jel 5:9–10).

Összegzés

Két szempontot szeretnék összegzésként kiemelni.

a) A Dániel könyvére történő hivatkozás sohasem izoláltan történik, hanem más ószövetségi szövegekkel együtt. Az Emberfia mondások megértéséhez éppúgy szem előtt kell tartani a királyi messiási jövendöléseket, az *Ebed*-JHWH dalokat és az Úr napjára vonatkozó próféciaikat. A Lk 1–2-ben a Dániel könyvéből kölcsönzött elemek szorosan összefüggenek a Mal 3-mal és egyéb ószövetségi helyekkel. A Jelenések könyvének látomásaiban Dániel könyve mellett Izajás és Ezékiel könyvei is fontos háttérszövegek. Az első keresztények számára tehát Dániel könyve fontos hivatkozási pont, de nem az egyetlen, és talán nem is a legmeghatározóbb.

b) Érdekes, hogy az újszövetségi írók nagyrészt Dániel könyvének második, apokaliptikus részére hivatkoznak, persze úgy, hogy az ószövetségi szöveget újraértelmezve Jézus Krisztusra vonatkoztatják. A Dán 7:13-ban bemutatott Emberfia Krisztussal azonos. A 70 évhét Jézusnak a templomba való érkezését jelzi. A Jelenések könyve Dániel könyvének elemeit nemcsak arra használja, hogy a megdicsőült Krisztust bemutassa, hanem arra is, hogy ezen elemek által egyfajta Antikrisztusként jelenítse meg azt a politikai hatalmat, amely a Krisztus-követők ellenségeként és üldözőjeként lép fel. Ez a krisztológiai irányulás fontos üzenetet hordoz. Az a végidő, amelyet a Dániel könyve mint jövendő valóságot hirdet, Jézus Krisztus által máris elkezdődött. Bár az istenellenes hatalom továbbra is egyetemes uralomra törekszik, mégsem kétséges, hogy a megdicsőült Krisztus (aki egyben az Emberfiához hasonló) a „*királyok királya és az Urak Ura*” (Jel 19:16).

Felhasznált irodalom

- BROWN, Raymond E. 1977: *The Birth of the Messiah: A Commentary on the Infancy Narratives in Matthew and Luke*. New York: Doubleday.
- DELCOR, Mathias 1971: *Le livre de Daniel* (Sources Bibliques). Paris: Gabalda.
- DSCHULNIGG, Peter 2007: *Das Markus-evangelium* (Theologischer Kommentar zum Neuen Testament 2). Stuttgart: Kohlhammer.
- FITZMYER, Joseph A. 1981: *The Gospel According to Luke (I-IX): Introduction, Translation, and Notes* (Anchor Bible 28). New York: Doubleday.
- GIESEN, Heinz 1997: *Die Offenbarung des Johannes* (Regensburger Neues Testament). Regensburg: Friedrich Pustet.

- GNILKA, Joachim 2000: *Márk.* (Ford. Turay A.) Szeged: Agapé.
- GOLDINGAY, John E. 1989: *Daniel* (Word Biblical Commentary 30). Nashville: Thomas Nelson Publishers.
- HAHN, Ferdinand 1995: *Christologische Hoheitstitel* (Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 83). Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- HARTMANN, Louis Francis – DI LELLA, Alexander A. 1978: *The Book of Daniel: A New Translation With Notes and Commentary on Chapters 1–9* (Anchor Bible 23). New York: Doubleday.
- KOCH, Klaus 1980: *Das Buch Daniel* (Erträge der Forschung 144). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- KOCSIS, Imre 2013: *Az üdvösség Igéje*. Budapest: Szent István Társulat.
- LAURENTIN, René 1957: *Structure et théologie de Luc I-II* (Études Bibliques). Paris: Gabalda.
- MÜLLER, Ulrich B. 1984: *Die Offenbarung des Johannes* (Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament 19). Gütersloh: Gütersloher.
- PRIGENT, Pierre 1985: *L'Apocalisse di S. Giovanni*. Roma: Borla.
- RÓZSA, Huba 2005: *Üdvösségközvetítők az Ószövetségben*. Budapest: Szent István Társulat.
- RUSAM, Dietrich 2003: *Das Alte Testament bei Lukas* (Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche 112). Berlin – New York: De Gruyter.
- SÖDING, Thomas 2001: Gott und das Lamm. Theozentrik und Christologie in der Johannesapokalypse. In: Backhaus, K. (szerk.), *Theologie als Vision. Studien zur Johannes-Offenbarung*. Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk.
- VANNI, Ugo 1988: *L'Apocalisse: ermeneutica, esegesi, teologia* (Supplementi alla Rivista Biblica 17). Bologna: Dehoniane.
- VERMES, Géza 1995: *A zsidó Jézus*. Budapest: Osiris.
- XERAVITS, Géza 2009: Inspirált írásértelmezés: Dániel 9:24-27. In: Xeravits, Géza, *Morzsák Dánieltől Bárukig*. Budapest: L'Harmattan.